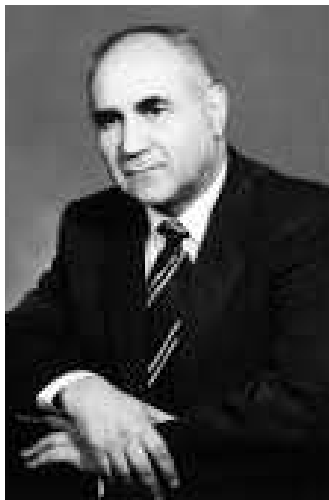

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀՄԿԱՆ
(ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս Էդվարդ Ջրբաշյանի
ծննդյան 95-ամյակի առթիվ)

1996 թ. նոյեմբերի 20-ին Էդվարդ Ջրբաշյանն իր կենսամատենագիտության վրա, որը հրատարակել էր ՀՀ ԳԱԱ-ն ու ակադեմիայի ֆունդամենտալ գիտական գրադարանը (“Նյութեր Հայաստանի գիտնականների կենսամատենագիտության”, -51), ունի այսպիսի ընծայագիր. “Հանրային գրադարանի Անձեռնմխելի ֆոնդին, որն ինձ համար միշտ հյուրընկալ տուն է եղել”: Մա պերճախոս վկայում է գիտնականի ով լինելը:

Էդ. Ջրբաշյանը՝ մեծ գրականագետը, բանասերը, աղբյուրագետը, գրականության տեսաբանը, դեռ դպրոցական տարիներից նախախնամության կամքով ծնվել էր իր գործով հայ գրականագիտական միտքն առաջ մղելու և այն հարստացնելու համար: Նրա արմատները կապվում են մարդկության հնագույն քաղաքակրթության օրրաններից մեկի՝ Վանի հետ, որից սերում էր Ջրբաշյանների նշանավոր գերդաստանը՝ 1915 թ. Եղեռնից մազապուրծ եղած ու Երևանում հաստատված: Անշուշտ, պատանի Էդվարդը չէր տեսել չքնաղ Վանը, Աղթամարի սուրբ Խաչ եկեղեցին, Վարազա վանքը, Մհերի դուռը, Մարդուր Առաջինի բարձր բերդը, որն իշխում է Վան քաղաքի վրա, ինչպես Արարատը՝ Երևանի, սակայն լսել էր դրանց մասին և հետո էլ կարդացել՝ իր մեջ կրում էր ցեղի գենետիկ հիշողությունը: Վանի այգեստաններն ու նրա հայ բնակիչների քրտնաջան աշխատանքը քաղաքը վերածել էին դրախտավայրի: Այդ մասին նշում են նաև օտարները: Իվ Տերնոնի և Ժան-Քլոդ Քեֆաբջյանի “Հայաստան – 1900” գրքում կարդում ենք. “Վանն այս կյանքում, և դրախտը՝ մյուսում”¹: Վանը հայտնի էր իր այգեստաններով, և, հավանաբար, այգու նկատմամբ ունեցած պաշտամունքի պատճառով ակադե-

¹ Yves Ternon, J.-C. Kebabdjian. Arménie – 1900, Paris, 1980, p. 25.

միկոս Էդ. Ջրբաշյանը չապրեց բարձրահարկ շենքում, այլ Կոնդի իր համեստ առանձնատանը, որն այգու մեջ էր:

Էդ. Ջրբաշյանի առաջին հոդվածը տպագրվել է 1941 թ. մայիսի 20-ին “Սովետական Հայաստան” պաշտոնաթերթում՝ “Շրջանավարտի խոհեր” խորագրով: Ինչ իմանար դպրոցի ուսումնաստենչ շրջանավարտը, որ Հայրենական մեծ պատերազմի առաջին օրերից զենքը ձեռքին մասնակցելու է ֆաշիզմի դեմ մղվող պայքարին, որի ընթացքում պարգևատրվել է “Կարմիր աստղի” շքանշանով, մի շարք մեդալներով, իսկ 1985-ին խորհրդային ժողովրդի տարած հաղթանակի 40-ամյակի առթիվ “Հայրենական պատերազմի առաջին աստիճանի” շքանշանով: Պատերազմի վերջում նա ծանր վիրավորվել է:

1945–1950 թթ. սովորել է Երևանի պետական համալսարանի (ԵՊՀ) բանասիրական ֆակուլտետում, որից հետո նույն բուհի ասպիրանտուրայում՝ գրականության տեսություն մասնագիտությամբ: Նրա գիտելիքներն այնքան հարուստ էին, որ հենց ասպիրանտուրայի առաջին կուրսից անցնում է դասախոսական աշխատանքի և, որպես հմուտ մանկավարժ, բազմաթիվ սերունդներ կրթում մինչև կյանքի վերջը:

Էդ. Ջրբաշյանն այն բացառիկ գրականագետներից էր, որը դասախոսական աշխատանքին զուգընթաց անձանձիր հարստացնում էր հայ գիտական միտքը, հրատարակում գրքեր, որոնցով կրթում էր ոչ միայն ԵՊՀ-ի բանասիրական ֆակուլտետի ուսանողներին, այլև բոլոր այն բուհերի ուսանողներին, որոնք յուրօրինակ ձևով դառնում էին նրա հեռակա ուսանողները: Նա ուսուցիչ էր բոլոր նրանց համար, ովքեր հայ գրականության նվիրյալներ էին:

Երիտասարդ գիտնականը “Պոեմի ժանրը սովետահայ գրականության մեջ” թեմայով ատենախոսությամբ 1954-ին ստանում է բանասիրական գիտությունների թեկնածուի, իսկ “Թումանյանի պոեմները” աշխատության համար 1965-ին՝ դոկտորի աստիճան:

Դեռ ուսանողական տարիներին ապագա տաղանդաշատ գրականագետի հետազոտական միտքը սկսում է կենտրոնանալ Հովհաննես Թումանյանի անձի ու ստեղծագործության վրա և “Գրական թերթում” 1949-ին տպագրվում է ուսանող Ջրբաշյանի ուշագրավ հարցադրում ունեցող հոդվածը՝ “Ինչու էր Թումանյանը սիրում Պուշկինին”: Հետագայում այս հարցադրումն ընդգրկելու էր XIX և XX դարերի ողջ հայ բանաստեղծական դա-

սական ժառանգությունը, ու 1999-ին հրատարակվելու էր գրականագետի “Պուշկինը և հայ բանաստեղծները” հիանալի գիրքը²:

Էդ. Ջրբաշյանի համար գրականագիտական հեղինակություններ էին Խ. Աբովյանը, Մ. Նալբանդյանը, Դաֆֆին, Հովհ. Թումանյանը, Ա. Չոպանյանը, Ե. Չարենցն իրենց գրականագիտական հոդվածներով, XIX և XX դարերի ռուս դասական գրականագետներն ու, հատկապես, Վ. Բելինսկին, որն ունի համաշխարհային հռչակ: Ահա թե ինչ է գրում ֆրանսիացի գրաքննադատ Ռ. Ֆայոլը Բելինսկու մասին. “Նախորդ դարի մեծագույն գրականագետներից մեկը՝ Բելինսկին”³:

Ասպիրանտական տարիներից սկսած՝ զբաղվելով գրականության տեսությամբ, Էդ. Ջրբաշյանը, որպես իսկական ընծա, հայ բանասիրությանը և դրա դասավանդմանը նվիրված ուսանողության համար առաջին անգամ հայ բարձրագույն դպրոցի պատմության մեջ, գրեց ու հրատարակեց “Գրականության տեսություն” դասագիրքը, որի համար արժանացավ ՀՍՄՀ պետական մրցանակի (1974): Այդ դասագիրքը մինչև 1980 թ. ունեցել է 5 հրատարակություն: Գրականագետը չի բավարարվում դրանով: Մոսկվայում 1982-ին լույս տեսած “Գրականության տեսության քրեստոմատիայի” օրինակով⁴, նրա խմբագրությամբ ԵՊՀ-ի գրականության տեսության ամբիոնի դասախոսների աշխատասիրությամբ լույս է տեսնում “Գրականագիտության ներածություն, Քրեստոմատիա” ժողովածուն, որի “Խմբագրի կողմից” սեղմ նախաբանում գրականագետը բացատրում է այդօրինակ քրեստոմատիայի հույժ կարևորությունը. “Բանն այն է, որ համաշխարհային գեղագիտական և գրական-քննադատական մտքի շատ նշանավոր հուշարձաններ մինչև օրս էլ չեն թարգմանվել հայերեն, իսկ մյուսները հրատարակվել են շատ վաղուց և մատչելի չեն մասսայական ընթերցողին: Եվ առհասարակ՝ ուսանողի համար անչափ դժվար է գտնել և օգտվել օժանդակ տեսական գրականության անհրաժեշտ նյութերից, որոնք ցրված են բազմազան և հազվագյուտ հրատարակությունների էջերում”⁵:

Երկրորդ պետական մրցանակը Էդ. Ջրբաշյանը ստացել է 1980-ին՝ “Հայ գրականության պատմություն” գրքի հինգերորդ հատորի համար, որի

² Էդ. Ջրբաշյանի աշխատությունների մասին առավել ամբողջական տեղեկատվությունը տե՛ս “Հայ գրատպություն և գրքարվեստ” հանրագիտարանում (Երևան, 2015, էջ 917–918):

³ R. Fayolle. La critique, Paris, 1978, p. 12.

⁴ Ст. Хрестоматия по теории литературы. Пособие для студентов. М., 1982, с. 448.

⁵ “Գրականագիտության ներածություն, Քրեստոմատիա”, Երևան, 1984, էջ 3:

խիստ ծավալուն “Ներածություն”, “Դարասկզբի հայ քննադատները”, “Հովհաննես Թումանյան”, “Միսաք Մեծարենց” հոդվածների հեղինակն էր:

Պարույր Սևակը պահանջում էր, որ ամեն իսկական գրող և գրականագետ քաջ տիրապետի մայրենի լեզվին, որը նշանակում էր՝ գրաբարի, միջին հայերենի, արևելահայերենի ու արևմտահայերենի լավ իմացություն: Էդ. Ջրբաշյանը ոչ միայն տիրապետում էր վերոհիշյալ լեզվական դրսևորումներին, այլև հիանալի գիտեր հայ ժողովրդի պատմությունն ու մշակույթը: Դա հենց փայլուն ձևով երևում է “Հայ նոր գրականության պատմություն” գրքի հինգերորդ հատորի “Ներածության” մեջ, որն ընդգրկում է հայ հասարակական կյանքը, մշակույթը, գրականությունը XX դ. սկզբին՝ իր երկու՝ արևելյան ու արևմտյան հատվածներով:

Եթե ուշադիր զննում ենք Էդ. Ջրբաշյան գրականագետի անցած ուղին, ապա տեսնում ենք, որ երկու շատ կարևոր պրոբլեմներ նրան ուղեկցել են գրականագիտական առաջին քայլերից մինչև կյանքի վերջը: Դրանք են Հովհ. Թումանյանն իր ամբողջության մեջ և գրականության տեսությունն իր նրբություններով:

1984 թ. լույս է տեսել Ավ. Բահաթրյանի “Հին հայոց տաղաչափական արվեստը, Քննական տեսություն” գիրքը, որը Էդ. Ջրբաշյանի գյուտերից էր. 1976 թ. “նրան բախտ է վիճակվել հայտնաբերել ու հրապարակ հանել” այդ գիրքը⁶: Դրա առաջաբանին նախորդում է Եղիշե Չարենցի հետևյալ դիտարկումը. “Ըստ էության՝ մեր նոր գրականագիտությունը (Աբովյանից մինչև օրս) ունի ընդամենը երկու ինքնուրույն, միանգամայն անօրինակ, համարյա հանճարեղ դեմք կամ անուն: Դրանք են՝ Գևորգ Ախվերդյան և ահավասիկ այս մոռացված գրքի հեղինակ Ավետիք Բահաթրյանը”⁷: Գրականագետի կարծիքով՝ Ավ. Բահաթրյանի այս գիրքը “սկզբունքային կարևոր նշանակություն ունի ինչպես Եղիշե Չարենցի ստեղծագործական դիմանկարի ամբողջացման, այնպես էլ հայ բազմադարյան բանաստեղծական արվեստի տեսական հարցերը պարզաբանելու համար”⁸:

Ե. Չարենցը ևս մշտապես եղել է Էդ. Ջրբաշյանի գրականագիտական նախասիրությունների ոլորտում: 1982-ին լույս է տեսել գրականագետի “Չորս գագաթ” (Թումանյան, Իսահակյան, Տերյան, Չարենց) կոթողային մենագրությունը: Նա առանձին ծավալուն մենագրություն է նվիրել Ե. Չարենցի անմահ “Ես իմ անուշ Հայաստանի” բանաստեղծության անցած դժվար-

⁶ Ավ. Բահաթրյան. Հին հայոց տաղաչափական արվեստը, Քննական տեսություն, Երևան, 1984, էջ IX:

⁷ Նույն տեղում, էջ III-IV:

⁸ Նույն տեղում, էջ XXXIV:

րին ճանապարհին: Ժամանակին այդ բանաստեղծությունը խիստ քննադատվել է, որովհետև չի համապատասխանել սոցիալիստական գրականության պահանջներին: Մենագրության մեջ գրականագետը փաստացի հիմնավորում է, թե ինչպիսին է եղել ազգապաշտ հրաշք քերթվածի առաջին տողի չարենցյան ինքնագիրը: Հենց այդպես էլ այն հրատարակված է 1987 թ. լույս տեսած բանաստեղծի «Հատընտիր» ժողովածուում, որը կազմել են Էդ. Ջրբաշյանն ու Չարենցի կրտսեր դուստրը՝ Անահիտը:

Ես իմ անուշ Հայաստանի արևահամ Բառն եմ սիրում⁹:

Գրականագետի համար հայ բանաստեղծության չորս զագաթներից մեկը Վահան Տերյանն էր, որի բանաստեղծությունների տաղաչափական համակարգին նա նվիրում է հերթական կոթողային հետազոտությունը: «Երկու խոսք» նախաբանում կարդում ենք. «Հայ բանասիրության մեջ առաջին անգամ է ձեռնարկվում որևէ առանձին բանաստեղծի տաղաչափական համակարգը մենագրական հետազոտության նյութ դարձնելու մի այսպիսի փորձ»¹⁰:

Վ. Տերյանի բանաստեղծությունների տաղաչափական բազմազանությունը քննվում է հայկական, ինչպես և ռուսական բանաստեղծության գուգահեռումների համեմատական իրողություններով: Գիրքն ունի բազմաթիվ աղյուսակներ, որոնք բացահայտում են տաղաչափական բազմազան և հարուստ իրողությունները ոչ միայն Տերյանի պոեզիայում, այլև արևելահայ բանաստեղծության մեջ: Առանձին բաժին է հատկացված Տերյանի թարգմանությունների տաղաչափությանը:

Էդ. Ջրբաշյանի հոդվածները, գրքերը, ծանոթագրությունները, նախաբաններն ու առաջաբաններն ունեն մի ակնառու իրողություն. ամեն ինչ ճշգրտված է, և բոլոր եզրակացությունների հիմքը փաստն է. նա չի սիրում տպավորություն թողնել բարդագրությամբ: Այս խնդիրներում հետևորդն է Հովհ. Թումանյանի ու նշանավոր հայագետ Նիկողայոս Մառի, որոնց համար գիտական եզրակացության հիմքը միայն փաստն էր:

Որպես գրականության տեսաբան՝ գրականագետը մի ծավալուն հետազոտության մեջ («Պոետիկայի հարցեր») ի մի է բերում պոետիկայի իր ընկալման համակարգը՝ բնորոշելով գեղարվեստական մեթոդի էությունը,

⁹ Ե. Չարենց. Հատընտիր, Երևան, 1987, էջ 326:

¹⁰ Էդ. Ջրբաշյան. Վահան Տերյանի տաղաչափական համակարգը, Երևան, 1995, էջ 3:

գրական ժանրերի հիմնական չափանիշները, իսկ պոետիկան գործողության մեջ ներկայացվում է Թումանյանի վարպետության օրինակով:

Ուսանողության համար առձեռն բառարան դարձավ գրականագետի “Գրականագիտական բառարանը”, որի երկրորդ հրատարակությունն արդեն ուներ հեղինակակից՝ Հենրիկ Մախչանյան: Բառարանն ուսուցիչների իսկական օգնականն է:

1983 թ. մի գրքում լույս են տեսնում ակադեմիկոսի տարբեր տարիներին լույս տեսած գիտական հոդվածները՝ “Գեղագիտություն և գրականագիտություն” խորագրով: Այս հատորում հատկապես ուշագրավ են “Վ. Գ. Բելինսկին գեղարվեստականության մասին”, ինչպես նաև “Ընդհանուր և առանձնահատուկը հայ գրականության դասական ուղղություններում” ուսումնասիրությունները: Արևմտահայ բանաստեղծներից գրականագետն առանձին մենագրություններ է նվիրել Ռուբեն Սևակին (1965) և Միսաք Մեծարենցին (1977): “Միքայել Նալբանդյանը և արդիականությունը” գրքում (1984) գրականագետը հիմնավորում է, թե ինչու հանճարեղ մտածողը, հայ ժողովրդի ճակատագրով մտահոգ նվիրյալն իր գործերով արդիական է նաև մեր օրերում:

Էդ. Ջրբաշյանը թողել է թումանյանագիտական այնպիսի հարուստ ժառանգություն, որը կարելի է առանձին հատորներով հրատարակել բանաստեղծի հոբելյանի՝ ծննդյան 150-ամյակի առթիվ:

1987 թվականից մինչև իր ոչ այնքան երկար կյանքի ավարտը, Ջրբաշյանը Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտում Հովհ. Թումանյանի կյանքի ու ստեղծագործության հրատարակությունների գիտահետազոտական խմբի ղեկավարն է եղել: 1964 թ. լույս է տեսնում նույն ինստիտուտի “Թումանյան” ընդհանուր վերնագրով ուսումնասիրությունների և հրապարակումների առաջին հատորը: Եվ այդ հատորում գրականագետը հոդված ունի Թումանյանի վարպետության հարցերի վերաբերյալ: Հովհ. Թումանյանի վերաբերյալ հրատարակվել են գիտնականի հետևյալ գրքերը՝ “Թումանյանի պոեմները” (1964, 1986), “Թումանյանի բալլադները” (1969, 2004), “Թումանյան: Ստեղծագործության պրոբլեմներ” (1988), “Թումանյանը և հայ գրականության ավանդույթները” (1994), “Թումանյանի գրական ժառանգությունը” (2000):

Հովհ. Թումանյանի երկերի լիակատար ժողովածուի տաս հատորներից երրորդը հիացմունք է պատճառում բանաստեղծի պոեմների ծանոթագրությունների հարստությամբ, որի հեղինակը դարձյալ Էդ. Ջրբաշյանն է:

Էդ. Ջրբաշյանը դեռ շատ երիտասարդ հասակից կարևոր դեր է կատարել գրական ու հայագիտական պարբերականներում: Աշխատել է “Գրա-

կան թերթում», եղել է «Սովետական գրականություն» ամսագրի գլխավոր խմբագիր, 1967-ին եղել է ԵՊՀ-ի «Բանբեր Երևանի համալսարանի (հասարակական գիտությունների)» հիմնադիրը, երկար տարիներ «Պատմա-բանասիրական հանդեսի» խմբագրական խորհրդի անդամ էր: Նա մեծ դեր է կատարել Հայաստանի գրողների միությունում՝ լինելով այդ միության նախագահության անդամ:

1977-ից 1999-ը Էդ. Ջրբաշյանը Մ. Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտի տնօրենն էր: Նրա ղեկավարությամբ թեկնածուական և դոկտորական ատենախոսություններ են պաշտպանել շատերը: Շատ-շատերը բախտ են ունեցել գիտական աստիճաններ ստանալ մասնագիտական այն խորհրդում, որի նախագահն էր մեծ գիտնականը:

Էդ. Ջրբաշյանը ոչ միայն նշանավոր գիտնական էր, այլ նաև առաքինի, սկզբունքային անհատականություն, որը վեր էր կյանքի մանրախնդրությունից, որովհետև նրա համար մշտական արժեքներ էին ազգային շահը, մարդկային առաքիճություններն ու բարոյական քրիստոնեական չափանիշները: Նա անշահախնդիր աջակցում էր բոլոր նրանց, ում մեջ տեսնում էր գիտական նվիրվածություն և մարդկային մաքրություն: Հրաշալի գրուցակից էր. հին աշխարհի իմաստունների նման կարող էր ժամերով ունկնդրին մատուցել իր բազմագիտակությունը:

Էդ. Ջրբաշյանը դասական գրականագետ էր դեռ կենդանության օրերին և հայագիտությունը ներկայացրել էր նաև արտերկրում՝ զեկուցումներով հանդես գալով Ավստրիայում ու Շվեյցարիայում:

Ի թիվս այլ պարգևների ուներ գիտության վաստակավոր գործչի կոչումը և ՀՀ ԳԱԱ վաստակագիրը:

Էդ. Ջրբաշյանը, անշուշտ, ուներ բազում գիտական հղացումներ, և նրա պայծառ միտքն ու եռանդը լիովին կնպաստեին նոր գիտական գլուխգործոցներ երևան գալուն: Բոլոր դեպքերում, այն ինչ մեզ է մնացել նրա գիտական ժառանգությունից, հարստացրել է հայ գրականագիտությունը՝ հատկապես թումանյանագիտությունը:

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒԽԱՆՅԱՆ